

TAKÁCS DÁVID¹

A boldogság közgazdaságtana A boldogság fogalmáról és mérhetőségéről

Az alábbiakban az empirikus boldogságkutatás egyes elméleti kérdéseivel foglalkozom. Először amellet érvelek, hogy a boldogságkutatás döntő jelentőséggel bír nem csak életünk, hanem a közgazdaságtan jövője szempontjából is. Ezután felvázolom az empirikus boldogságkutatások megjelenésének történetét, és megkísérlem beágyazni azt a hasznosságelmélet evolúciójába, rámutatva arra, hogy az önbevalláson alapuló boldogságkutatás fontos mérőföldkő a hasznosságelmélet fejlődésében, hiszen lehetővé teszi az úgynevezett tapasztalati hasznosság tényleges mérését. Áttekintem a legfontosabb boldogság-felfogásokat, és néhány példával érzékeltetem, hogy milyen fontos az adott körülményeknek megfelelő boldogságfogalom használata.

Kulcsszavak: boldogság, hasznosság, szubjektív jóllét

Journal of Economic Literature (JEL) kód: I31

1. Boldogság és közgazdaságtan – a témaválasztás indoklása

Az empirikus boldogságkutatást egyre növekvő érdeklődés övezi napjainkban. Ez az alig pár évtizedes múlta visszatekintő tudományterület arra keresi a választ, hogy 1) miképpen alakul az emberek boldogsága térben és időben, illetve az életkörülményektől függően; 2) milyen tényezők határozzák meg a szubjektív boldogságérzetet. Ez elsősorban pszichológiai kérdés, de az eredmények – amint azt később látni fogjuk – döntő jelentőséggel bírnak a közgazdaságtan szempontjából.

A közgazdaságtan középpontjában ugyanis az ember áll, s vizsgálódásának fő tárgya az emberi viselkedés. Adam Smith munkássága nyomán vált általános érvényűvé (a közgazdaságtan keretein kívül is) az a feltételezés², mely szerint az ember cselekedetei során önérdekét követi és racionálisan jár el. Ennek megfelelően arra törekszik – Robbins³ közgazdaságtan-meghatározására utalván –, hogy a szűkösen rendelkezésére álló erőforrások optimális felhasználásával minél jobban megvalósítsa céljait. Az iméntiekben foglaltak jelentik az ún. homo economicus – vagyis az emberi viselkedés közgazdasági modelljét. A mai korban még élesebben vetődik fel a kérdés, hogy életünk különböző területeit tekintve meddig terjed a homo economicus-modell hatóköre. Annyit leszögezhetünk, hogy gazdasági döntéseink során is gyakran tetten érhetők a kulturális meghatározottság, filantróp

¹ Széchenyi István Egyetem, Győr, Gazdálkodástudományi Tanszék, Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola

² Eredetileg Helvetiusnál jelent meg az a gondolat, hogy az ember természeténél fogva önző. Smithre nagy hatással voltak Helvetius eszméi.

³ Robbins (1962, 16. o.)

mozzanatok, sőt az irracionalitás jelei is. Ugyanakkor az önérdékkövetés és a racionalitás megfigyelhető a politikában, a párválasztás vagy éppen jótékonykodás során is. Ezekkel a kérdésekkel – pontosabban a közgazdaságtan elemzési módszereinek és a homo economicus modellnek az élet gazdaságon kívüli, egyéb területeire való kiterjesztésével – komolyan foglalkozik a tudomány a közgazdasági imperializmus címszó alatt (lásd Hirshleifer, 1985). E szerint „az ember céljai nem korlátozódnak kenyérre és vajra, hanem kiterjednek a hírnévre, kalandra, szexre, státusra, örök üdvösségre, az élet értelmére és nyugodt álomra” (Hirshleifer 1985, 53. o.). A jóléti államokat tekintve egyre inkább az utóbbiakra helyeződik a hangsúly, s a boldogságot, mint az ember talán legfontosabb célját is ide sorolhatjuk. S ha a közgazdászok – Marshall (1890) definíciójának szellemében – valóban az emberek jólétét tartják szem előtt, akkor figyelmet kell szentelniük a boldogságkutatás tanulságaira.

2. Az ember célja

A közgazdaságtan a döntések tudománya. A közgazdaságtan emberképe alapján életünk döntések sorozata – állandó optimalizáció –, hiszen szűkös erőforrásainkat a lehető legjobban akarjuk felhasználni céljaink elérése érdekében. Témánk szempontjából döntő jelentőségű, hogy mik ezek a célok – pénz, szabadidő, jólét, jóllét, túlélés vagy netán a boldogság? Létezik-e a céloknak valamiféle hierarchikus rendszere, mint például Maslownál (1991), vagy létezik-e egy mindenen felett álló cél, mint Arisztotelésznél (1997)?

A közgazdaságtan hajnalán, a 18. században a gazdaságot a kínálat határozta meg. Szűkös viszonyok közepette természetesen az anyagi javak, illetve azok fogyasztásának minél magasabb szintje jelentette az átlagember boldogulását. Később került előtérbe – a mikroökonómiai modellek szintjén is – a szabadidő, mint életminőségünk meghatározó eleme. A jóléti állam megteremtésével pedig már a szubjektív jóllét lett a kulcsszó, nem az objektív életkörülmények szerepe döntő, hanem az, hogy az egyén mindezt miképpen éli meg, hogyan érzi magát. Azt láthatjuk tehát, hogy az egyéni hasznosság fogalmát – ami eredetileg a szükséglet-kielégítés mértékének megragadására szolgált, illetve annak mérésére, hogy mennyiben teljesültek az egyén céljai – újabb és újabb tartalommal ruházták fel az idők a szűkösség problémájától való fokozatos megszabadulásunknak megfelelően.

Céljainkat boncolgatván, induljunk ki abból, hogy az ember biológiai lény. Ez a megközelítés nem idegen a közgazdaságtantól, hiszen már Adam Smith (1759) is hangsúlyozza, hogy az ön- és fajfenntartás eredendően az ember céljai közé tartozik, hasonlóan az állatvilághoz. Sanyarú körülmények között az ember célja valóban az életben

maradásra, a túlélésre korlátozódik. Ekkor az anyagi javak felett való rendelkezés mértéke valóban jó közelítést jelent az egyén boldogságának. Jelenlegi biológiai ismereteink azonban árnyalják az önérdékkövető ember modelljét, illetve más síkra helyezik önzőségét. Az evolúciós elmélet keretében az egyén célja nem más, mint – az evolúciós pszichológia szókincsét használva – teljes rátermettségnek, vagyis génjei következő generációkban való képviselésének maximalizálása. Ezzel magyarázhatók olyan altruista cselekedetek, melyek akár károsak is lehetnek az egyénre nézve, annál inkább szolgálják viszont utódai érdekeit (ez a gondolat már Schopenhauernél (2002) is előbukkan az akarattal kapcsolatban). Ahogy Dawkins (1986) sugallja, az emberi magatartás homo economicus modelljét nem is az egyénre, hanem a génjeire kellene alkalmaznunk⁴.

Felmerül a kérdés, hogy amennyiben ez volna az emberi viselkedés legfőbb motivációs tényezője, akkor milyen szerep jut a közgazdaságtannak. Ebben az esetben ugyanis az egyének (reproduktív) sikere elsősorban egymáshoz képest értelmezhető – így ez egy zérus összegű játék. A siker – illetve a célok teljesülésével járó boldogság – össz mennyisége nem növelhető. Egy ennél reménytelibb megközelítés alapján azonban az ember több, mint anyagi részecskék rendkívül kifinomult, összetett rendszere⁵. Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy a jóléti államokban az anyagi javak és a társadalmi státus hajszolásán túl is léteznek olyan puha (szellemi-lelki) eszközök, amelyek boldogabbá tehetik az embert. Pontosabban szólva kizárólag ezek a szellemi-lelki javak, kvalitások képesek tartós, stabil boldogságot hozni a jóléti társadalom tagjainak. Ez utóbbi is egy olyan mozzanat, amely azt jelzi, hogy a huszadik század mérföldkő az emberiség történelmében, és amely közgazdaságtani paradigmaváltásért kiált. Ezt az új helyzetet, amelyhez a tudománynak és az emberiségnek alkalmazkodnia kell, jóléti paradoxonnak neveztem el (Takács, 2005).

3. A boldogságkutatások közgazdaságtani relevanciája

Igaz ugyan, hogy az empirikus boldogságkutatások immár több évtizedes múltra tekinthetnek vissza, mégis azt mondhatjuk, hogy ez a diszciplína még gyerekcipőben jár. Hasonlóképpen, annak ellenére, hogy számos jelentős fórumon elismerték létjogosultságát, sokak szkepticizmusuknak adnak hangot a témával kapcsolatban, s a boldogságkutatások

⁴ Az altruizmus illetően magyarázatával Dawkins is jól illeszkedik a közgazdasági imperializmus áramába. A genetikai hasonlóság és az önfeláldozó viselkedés összefüggését egy általános formulával is illusztrálta Hamilton (1964).

⁵ Amint József Attila írja: Por és Istenpor vagyunk. / Visszahullván / A por a porral elkeveredik, / Visszahullván Így keveredik el Istennel a lélek.

tudományosságával, illetve közgazdaságtani relevanciával kapcsolatos aggályokat fogalmaznak meg. Ezért tartom szükségesnek azt, hogy felvonultassunk néhány érvet a boldogságkutatás – illetve a boldogságkutatás általam is művelt területének – relevanciája, jelentősége mellett.

A boldogság kapcsán minden bizonnyal többről van szó, mint amit a közgazdasági imperializmusról szóló idézet sugall, vagyis, hogy ez is egy fontos dolog az életben. Joggal feltételezhetjük ugyanis azt, hogy a boldogság – a definícióval kapcsolatos kérdésektől egyelőre eltekintve – az ember legfőbb célja. Ezt nemcsak introspekció vagy a józanész alapján állíthatjuk, hanem az empirikus kutatások is ezt látszanak alátámasztani. Hogy csak a legfrissebb hazai kutatásokra utaljunk – Kopp és Kovács, 2006 – a magyarok számára a boldogság a legfontosabb érték⁶. Ha tehát a közgazdaságtan feladata végső soron abban áll, hogy az emberek boldogságát előmozdítsa, akkor nem korlátozhatja vizsgálódásának körét azokra a jól mérhető tényezőkre, amelyek pénzünk gyarapításában játszanak szerepet. Ez fokozottan igaz a mai jóléti társadalmakra – gondoljunk csak a már említett jóléti paradoxonra.

Bolygónk lakossága a következő fogyasztási piramis szerint is csoportosítható. Mintegy félmilliárd ember számára valóban megoldódott a szűkösség problémája. Ők azok, akiknek nemcsak, hogy nem kell nap mint nap azon aggódnunk, hogy miképpen biztosítják hosszú távon megélhetésüket, hanem azzal foglalkozhatnak, hogy kiteljesítsék tehetségüket, személyiségüket. Hozzávetőlegesen kétmilliárd ember viszonylagos jólétben élhet, lehetősége van arra, hogy munkájával megteremtse azokat a dolgokat, amelyekre szüksége van. A többi négy és fél milliárd embernek mindennapos kérdés az alapvető létszükségletek biztosítása.

A boldogságkutatások eredményeinek értékelésekor figyelembe kell vennünk ezt a hármas struktúrát. Más teszi ugyanis boldoggá, illetve boldogabbá a szegény országok lakóit, és mástól nő a gazdagok jóléte. Ezért bizonyos szempontból aggályosnak vélem példának okáért Nigéria és az Egyesült Államok boldogságszintjének összehasonlítását – egyes statisztikák szerint a két ország átlagos boldogságszintje hasonló (World Value Survey, 2005). A boldogságkutatás legfontosabb elméleti kérdéseinek tisztázásához a gazdag országokat kell vizsgálnunk, hiszen eredendően az ő problémájuk hívta életre ezt a diszciplínát. Úgy tűnik ugyanis, hogy a piramis csúcsán lévők, akiknek már nem kell nélkülözniük, nem tudnak élni a rendelkezésükre álló szabadsággal – lásd jóléti paradoxon.

⁶ A szakirodalomban gyakran hivatkoznak arra az angliai kutatásra, amely szerint az emberek azt preferálnák, ha a kormányzat inkább a boldogságuk, mint a gazdasági teljesítmény fokozása érdekében tevékenykedne (Layard, 2005).

Sőt mi több, az élet egyes területein (bűnözés, családi és közösségi kapcsolatok stb⁷.) még rosszabb is lett az életük. Sokan – különféle okok miatt – a fogyasztásba menekülnek, ami azonban nem jár tartós meglelégedéssel, boldogsággal. A legsommásabban így lehetne megragadni a fogyasztói társadalom problémáját, illetve a sokat emlegetett jóléti paradoxont. Ezért nem hunyhat szemet a közgazdaságtan az empirikus boldogságkutatások eredményei felett. Nem mondhatjuk azt, hogy a legfontosabb kérdés továbbra is a gazdasági növekedés, illetve a felső félmilliárd anyagi jólétének anyagi gyarapodása. Ez nemcsak a környezetre ró elviselhetetlen terheket, hanem az emberekre is (elsősorban a teljesítménykényszer miatti fokozódó stressz következtében). A közgazdaságtannak tehát igenis foglalkoznia kell azzal, hogy mi teszi az embereket valóban boldoggá.

Még akkor is, ha történetesen a pszichológiára vagy az agykutatásra hagyjuk a boldogság mibenlétének kutatását, jelentős szerepe marad a közgazdaságtannak a makrogazdasági, illetve társadalmi feltételek alakításában és kialakításában. Ez utóbbiak ugyanis döntő mértékben befolyásolják az egyén boldogságát.

A boldogságkutatások egyik iránya már ma is elismertségnek örvend a közgazdász szakma körében. Azokat a kutatásokat sorolhatjuk ide, amelyek ökonometriai modellek segítségével próbálják megbecsülni a szubjektív boldogságérzet és egyéb objektíven mérhető paraméterek közötti kapcsolatot. Az ilyen munkáknak köszönhetően mondhatjuk azt többek között, hogy a pénz csak egy bizonyos szintig boldogít, de azon túl már nem (lásd például Diener, és Suh, 1999),

Az előzőekből láthattuk, hogy miért tekinthetjük a boldogságkutatásokat a közgazdaságtan szempontjából figyelemre érdemes területnek. Ettől függetlenül gyakran fogalmaznak meg kifogásokat a témával kapcsolatban. Az egyik ilyen szerint nem helyes az, ha a boldogságot állítjuk a gazdaságpolitika középpontjába. Ez ugyanis azzal a veszéllyel jár – a kritika alapján – hogy az emberek nem érznek késztetést arra, hogy a változtassanak, javítsanak helyzetükön, mivel már teljesen elégedettek. E megközelítés szerint a boldog emberek nem képesek megküzdeni a hirtelen környezeti változások okozta kihívásokkal, mert elkényelmesednek. Olyanná válnak, mint a lóbuszvezők az Odüsszeiában. Társadalmi szinten nézve azt mondhatjuk, hogy a boldog közösségek hosszú távon életképtelenek, vagy ahogy Veenhoven (1988) utal rá, leigázzák őket az elégedetlen hordák. Ezt az első olvasatra meggyőzőnek tűnő érvet azonban empirikus kutatások sora cáfolja meg. Számos vizsgálat igazolja azt, hogy akik boldogabbnak érzik magukat, azok nemcsak, hogy könnyebben veszik

⁷ Lásd Layard 2005, Smith, 1995, Putnam, 2000, Popenoe, 1996, Ellwood és Jencks, 2004.

az élet akadályait, hanem egészségesebbek, tovább élnek, sőt hatékonyabban dolgoznak (ld. például Marks és Fleming, 1999, Harter, 2000). Úgy tűnik tehát, hogy már csak ezért is érdemes az emberek boldogságára koncentrálni, hiszen ezáltal – közvetett módon – még a nemzetgazdasági teljesítmény is fokozódhat.

Ehhez kapcsolódik a boldogságkutatásokkal szembeni másik jelentős ellenvetés: a mérhetőség problémája. Joggal feltételezhetjük, hogy a szubjektív boldogságérzet nehezen megragadható fogalom. Vélhetőleg eléggé problematikus a mérése, ha lehetséges egyáltalán. Nem is beszélve az intraperszonális vagy az interperszonális összehasonlításról. Az empirikus kutatások eredményei (amint azt később látni fogjuk) azt mutatják, hogy a szubjektív boldogságérzet jól mérhető, sőt egyes tanulmányok a különböző személyek boldogságérzetének összehasonlítását is lehetségesnek tartják (Van Praag és Frijters, 1999). Ha pedig a boldogságérzet agyi fiziológiai vizsgálatait tekintjük, akkor még pontosabb képet kaphatunk az egyén aktuális boldogság szintjéről. Mindezzel csak azt kívántam érzékeltetni, amit egyik előadásán Bruno Frey (2005) is kijelentett, hogy a boldogság mérése legalább annyira megbízhatónak tekinthető, mint a GDP mérése. Gondoljunk a GDP-számítással kapcsolatos pontatlanságokra, elnagyoltságokra vagy azokra az alternatív mutatókra, amelyekkel a szokványos SNA-mutatókat próbálják felváltani (HDI, ISEW stb).

4. Az empirikus boldogságkutatások kezdete

Ismételten utalnunk kell arra, hogy a jóléti állam megteremtésével a boldogság értelmezése egészen új megvilágításba kerül. Míg korábban, a szűkösség idején az anyagi javakkal való ellátottság jól közelítette az egyén boldogságát, addig a jóléti paradoxon értelmében az anyagi gazdagság háttérbe szorul, míg más tényezők válnak hangsúlyossá a boldogság meghatározásában. A közgazdaságtan ősapáinak védelmében meg kell jegyeznünk, hogy már Adam Smith is felhívta a figyelmet arra, hogy a valódi boldogság túlmutat az anyagiakon. A későbbi klasszikusok közül Pigou (1932) is a nem materiális tényezők fontosságát húzta alá.

Ennek megfelelően a közgazdaságtanban már létező és a boldogságra utaló fogalmak, mint a hasznosság vagy a jólét eredetileg az anyagiakra voltak visszavezethetők. A huszadik század második felében, az empirikus boldogságkutatás kezdetével a hasznosság fogalmának evolúciója is folytatódott (mint azt később még tárgyaljuk), a jólét (welfare) terminusa mellett pedig elkezdték a jóllét (well-being) fogalmát is használni. Meglátásom szerint az empiria némileg előreszaladt az elmélethez képest. Ezért van az, hogy a fogalmak elnevezését illetően a különböző szerzők nem egységesek. Olykor szinonimaként kezelik őket, máskor a jóllétet és

a boldogságot tágabb jelentéssel ruházzák fel, mint a jólétet vagy a hasznosságot. Sőt, úgy vélem, hogy a boldogságstatisztikák esetenkénti ellentmondásosságának feloldásában éppen az elmélet segíthet.

Az empirikus kutatások során a boldogság mérésére használt módszereket alapvetően négy típusba sorolhatjuk. Az első a kérdőívezés technikája. A szociológiai, illetve pszichológiai felmérések keretében elkezdtek mérni az emberek – ahogy nevezték – elégedettségét, illetve szubjektív jólétét. Sokféle kérdés, kérdőív került forgalomba, illetve használatos ma is. A közös bennük az, hogy a megkérdezettnek az elégedettség- vagy boldogságérzetét kell valamilyen diszkrét skálán megjelölnie. Az eredmények így tehát az egyén szubjektív, utólagos (retrospektív) önértékelését tükrözik. A statisztikákban ezért legtöbbször vagy az étellel való elégedettséggel vagy a boldogságérzettel találkozunk – sokszor pedig a mindkettőt magában foglaló – tehát különböző kérdésekre adott válaszok alapján konstruált – szubjektív jólét mutatójával, amely ezáltal kognitív és affektív komponenssel is bír (Diener et al. 1997).

Szintén utólagos önértékelést nyerhetünk a naplózás módszerével – Day Reconstruction Method, DRM – amely Kahneman nevéhez fűződik. Ennek lényege az, hogy a nap végén a megkérdezettnek fel kell idéznie, hogy milyen tevékenységeket folytatott aznap, és azt is, hogy ezek milyen boldogságérzettel töltötték el őt. Így tehát a boldogságérzet napi alakulására is következtethetünk, illetve ami még talán ennél is fontosabb, felmérhetjük, hogy mely tevékenység jelent boldogság- vagy boldogtalanságforrást. Érdekességképpen felvillantjuk az egyik ilyen kutatás eredményét.

1. táblázat

A boldogságérzet különböző tevékenységek során

Tevékenység	Átlagos boldogságszint	Átlagos időtartam
Szex	4,7	0,2
Baráti társaságban lenni	4,0	2,3
Relaxáció	3,9	2,2
Imádkozás/mise/meditáció	3,8	0,4
Étkezés	3,8	2,2
Tornázás	3,8	0,2
TV nézés	3,6	2,2
Vásárlás	3,2	0,4
Főzés	3,2	1,1
Telefonálás	3,1	2,5
Saját gyermekekkel való	3,0	1,1
Számítógép/e-mail/internet	3,0	1,9
Háztartás	3,0	1,1
Munka	2,7	6,9
Közlekedés	2,6	1,6
Megjegyzés: egyszerre több tevékenység is folytatható		

Forrás: Kahneman et al. 2004

A harmadik módszer megvalósítja a valós idejű mérést, így kiküszöbölhetők a visszaemlékezésből adódó esetleges torzítások (amelyek egyébként nem elhanyagolhatóak, amint arra később még kitérünk). Az Experience Sampling Methodology módszere Csíkszentmihályi nyomán vált ismertté a szakirodalomban. A kifejezést bajosan lehetne magyarra fordítani, az eljárás folyamata viszont abból áll, hogy a megkérdezett egy apró számítógépet hord magánál, amely a nap folyamán többször véletlenszerűen jelez neki. A kísérlet alanya ekkor értékeli szubjektív jóllétét, majd a különböző tevékenységekhez az adott boldogságértékeket hozzárendelve egy az előzőekhez képest újdonságértékkel bíró tevékenység-boldogság struktúrához jutunk.

Az empirikus boldogságkutatások talán legígéretesebb területe az agy fiziológiai vizsgálata. Legtöbbször elektródákat helyeznek el a fejbőr szinte minden részére, melyek az elektromos aktivitást mérik az agy különböző részein. Majd ezeket az EEG eredményeket összehasonlítják azzal, hogy az emberek milyen érzésekről számoltak be. Amikor pozitív érzéseket élnek át, akkor az agy bal elülső részén erősebb az elektromos aktivitás; amikor negatív érzéseket élnek át, akkor a jobb elülső részén erősebb az elektromos aktivitás. Például, ha valakinek vicces filmrészleteket vetítenek, akkor agyának bal oldala aktívabb lesz,

a jobb pedig kevésbé aktív; egyúttal mosolyog is és pozitív értékelést ad saját hangulatáról. Amikor hátborzongató vagy visszataszító filmbejátszásokkal ismétlik meg a kísérletet, akkor pontosan az ellenkezője történik.

Hasonló eredményeket kapunk akkor is, ha közvetlenül azt vizsgáljuk, mi történik az agy belsejében. Például PET vagy MRI készülékbe helyezük a kísérlet alanyát, majd szép illetve kellemetlen képeket mutatunk neki. Az embereknek képeket mutatnak, először egy vidám csecsemőről, majd egy olyanról, akinek eltorzult az arca. A PET készülék rögzíti az agy különböző területein a glükózfelhasználás változását, amit a fotókon fényfoltokként jelenít meg. A kellemes kép az agy bal oldalát aktivizálja, az ijesztő pedig a jobb oldalt.

Így tehát fizikailag is pontosan mérhető az érzések pillanatról-pillanatra történő változása. Közvetlen kapcsolat van tehát az agyi aktivitás és az ember hangulata között. Mind a kettő megváltoztatható valamilyen külső hatás, például egy kép látványa által. Ugyancsak mindkettő megváltoztatható fizikai úton is. Erős mágnissel lehetséges az előagy bal oldalának stimulálása, és ettől automatikusan jobb kedve lesz a kísérleti alanyoknak. Ezt a módszert depressziós betegeknél is használják.⁸ Sőt mi több, azt találták, hogy ilyen módon az immunrendszer is erősíthető, amelyet nagyban befolyásol az egyén kedélyállapota.⁹

Ez tehát a boldogság mérésének négy legelterjedtebb módja. A legtöbb a szubjektív jólléttel foglalkozó elméleti áttekintő tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy a különböző módszerekkel mért eredmények meglehetősen jól korrelálnak egymással. Sőt olyan jól mérhető tényezőkkel is (amelyeket ugyan külön metódusként nem tüntettünk föl), mint az adott egyén közvetlen környezetének, ismerőseinek, barátainak beszámolója vagy az egyén mosolygási gyakorisága alapján származtatott boldogságszint.

Már említettük, hogy a boldogságkutatások ökonometriai vonulata a közgazdaságtan komolyan elismert területévé nőtte ki magát. Ezek a kutatások jórészt kérdőíves felmérések adataira épülnek. Az ökonometriai modellekkel azt próbálják megbecsülni, hogy egyes objektíven mérhető tényezők mennyiben járulnak hozzá az egyén szubjektív boldogságérzetéhez. Ennek eredményeként különféle hasznosság- vagy jólétfüggvényeket írnak fel – az elnevezéssel is demonstrálva a közgazdaságtanhoz való ragaszkodásukat. Az egyik legfigyelemreméltóbb ilyen próbálkozás Van Praag és munkatársai nevéhez köthető. Módszerük újdonsága abban áll, hogy nem egyszerűen azt kéri a megkérdezettektől, hogy értékeljék boldogságszintjüket, hanem úgynevezett értékelő kérdéseket (Evaluation Questions) tesznek fel nekik. Ha például arra keresik a választ, hogy milyen az embereknek a

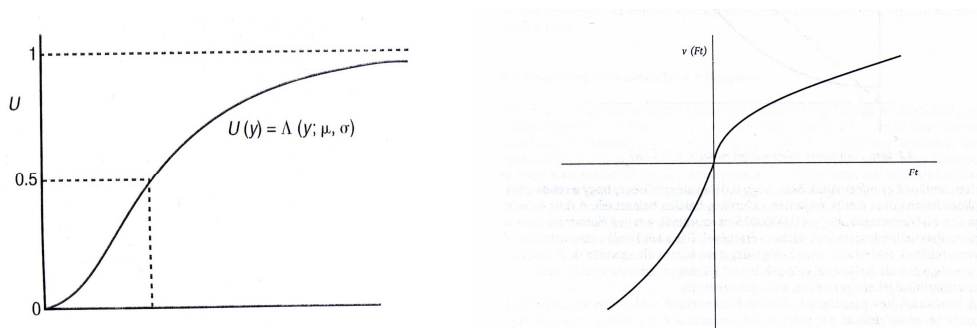
⁸ Lisanby (2003).

⁹ Clow et al. (2003).

jövedelmükből származó hasznossága, akkor jövedelem értékelő kérdéseket tesznek fel nekik (Income Evaluation Question, IEQ). Ennek alapján a megkérdezettnek különböző jövedelmi intervallumokat kell megadnia, hogy mekkora értéket tart elégtelennek, elégségesnek, jónak stb. Az intervallumokból a kutatók ezek után az egyén hasznosságfüggvényére következtetnek. Vizsgálatuk figyelemre méltó eredménye az volt, hogy ugyan mindenki más-más abszolút jövedelemszintet tart megfelelőnek vagy nem megfelelőnek, de a különböző személyek hasznosságfüggvényének alakja (az abszolút mértékektől) eltekintve hasonló volt.

1. ábra

A jövedelem hasznossága és az értékfüggvény

Forrás: Van Praag és Frijters (1999) illetve, Kahneman és Tversky (1979) nyomán

Az előzőekben említett kutatási eredmények jelentőségét az is mutatja, hogy mások is hasonló következtetéseket vontak le. Szembetűnő a hasonlóság akkor, ha a hollandok által konstruált hasznosságfüggvényt összevetjük Kahneman és Tversky Prospect Theoryjének értékfüggvényével, amely szintén relatív nagyságokra nézve írja le az egyén hasznosságérzetét.

Kahneman munkásságának közgazdasági Nobel-díjjal történő elismerése¹⁰ szintén azt mutatja, hogy a közgazdászoknak komolyan kell venniük a boldogságkutatások tanulságait. Az utóbbi két irányzatot az empirikus boldogságkutatás fent említett négy alapvető módszeréhez képest külön tárgyaljuk, annak ellenére, hogy jelentőségükben legalább akkora horderejük. Ennek kapcsán röviden utalnunk kell a hasznosságelmélet utóbbi félévszázados fejlődésére. Sokan a kardinális hasznosságfogalom reneszánszáról beszélnek, holott nem ez a lényeg. A kérdőíves vizsgálatok megjelenésétől még nem valósul meg automatikusan az

¹⁰ Érdekes módon Kahneman úgy kapta meg a nagy elismerést, hogy saját bevallása szerint egyetemi tanulmányai során egyetlen közgazdasági előadáson illetve kurzuson sem vett részt.

egyéni hasznosság kardinális méretősége. Hogy érthető legyen a gondolatmenet, vissza kell nyúlnunk Paretoig. Az ő munkássága nyomán vált dominánssá az ordinális hasznosságfelfogás a kardinálissal szemben (Pareto, 1904). Majd Samuelson (1938) kidolgozta a kinyilvánított preferencia eljárást, melynek alapján a megfigyelt fogyasztói döntésekből megszerkeszthetők az egyén közömbösségi görbéi, és megkonstruálható az ordinális hasznossági függvény (ez utóbbi felírásának lehetőségességét igazolta a Debreu-féle reprezentáció). Az adott jószágkosár hasznosságára tehát a fogyasztó döntéséből lehet következtetni. Ezt nevezte el Kahneman et al. (1997) döntési hasznosságnak (decision utility). A kérdőívezés technikája pedig pontosan azt tette lehetővé, hogy ne közvetetten, az egyén megfigyelt döntésein keresztül következtessünk a hasznosság szintjére, hanem közvetlenül, az egyén megkérdezése által. Ha tehát az egyént valamilyen hatás éri, és megkérdezzük tőle, hogy mekkora a boldogságszintje, akkor az így kapott eredmény az egyén, illetve az esemény tapasztalati hasznossága (experienced utility). A tisztánlátást segíti az alábbi táblázat.

2. táblázat

A hasznosságértelmezés kettőssége

A hasznosságértelmezés tárgya	
Konkrét esemény	Az egyén élete általában
A hasznosság jellege	
Fogyasztói hasznosság	Általános boldogságszint
A hasznosság értelmezésének célja	
A fogyasztói magatartás modellezése	Elosztási viszonyok (jóléti gazdaságtan)
A hasznosság mérhetőségének minősége	
Ordinális	Kardinális
A mérés alapja	
Az egyén döntései	Az egyén szubjektív benyomásai, tapasztalata

Forrás: Takács (2005)

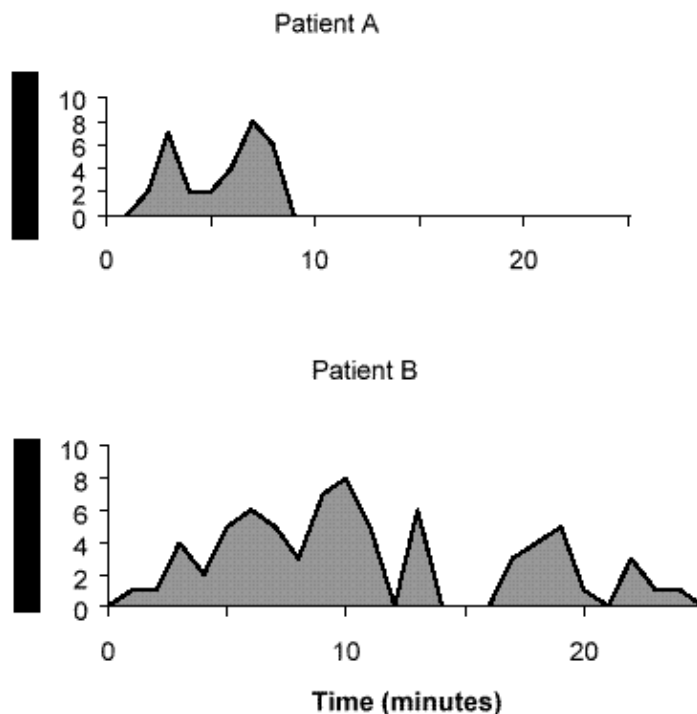
Kahneman kutatási eredményeinek egyik legizgalmasabb felfedezése az, hogy a két módon nyert hasznosság gyakran eltérő lehet. Ezen a ponton térünk vissza arra a zárójeles megjegyzésre, hogy az utólagos értékeléskor, az emberi elme, a memória torzíthatja egy

esemény hasznosságának megítélését. A legplasztikusabban egy kolonoszkópiás kísérlet példájával lehet érzékeltetni a jelenséget. A kellemetlen orvosi vizsgálaton áteső egyének fájdalmát percről percre regisztrálták – ez látható a függőleges tengelyen – a beavatkozás közben eltelt idő függvényében. Amint az jól kivehető az ábrából, az A eset sokkal rövidebb, mint a B, és abszolút értelemben véve jóval kevesebb fájdalommal jár. Az A eset tapasztalati hasznossága ezért (az esemény teljes tapasztalati hasznossága értelmezhető a függvény időbeli integráljaként) nagyobb – mert kevesebb fájdalommal jár – mint a B eseté. Érdekes módon azonban, ha olyan kísérleti alanyokat kérdeztek meg, akiken mind az A-val, mind a B-vel jellemezhető beavatkozást elvégezték, hogy ha még egyszer alá kellene vetni magukat ennek a kellemetlen beavatkozásnak, akkor melyiket választanák, a többség a B esetre voksolt. Mi lehet ennek a magyarázata?

2. ábra

Kolonoszkópiás vizsgálat során érzett fájdalom mértéke

Figure 1: Pain intensity reported by two colonoscopy patients

Forrás: Kahnemann D.- Tversky, A (szerk.) (2000): 674. o.

Kahnemanék azt találták, hogy az esemény utólagos megítélésében szinte semmi szerepet nem játszott a beavatkozás időtartamának hosszúsága. Jól korrelált viszont a végső értékeléssel a legfájdalmasabb pillanat hasznossága, valamint az utolsó három perc átlagos fájdalomszintje. Az utólagosan regisztrált fájdalomérzetet, vagy másképpen a beavatkozás döntési hasznosságát a legjobban az előző két tényező – tehát a legintenzívebb fájdalom pillanata és az utolsó periódus – átlaga jelzi előre. Ami az utólagos megítélés szempontjából számít, az nem a kellemetlenség időbeli kiterjedése, hanem a fájdalom csúcsa (peak) és a procedúra vége (end), így született meg a csúcs/vég szabály (peak/end-rule). Az időben elhúzódó események utólagos értékelésekor tehát agyunk heurisztikákat alkalmaz. A két legkönnyebben megragadható rész kézenfekvő módon a csúcs és a vég. Ha az evolúciós elmélet szempontjából boncolgatjuk a kérdést, akkor természetesnek tűnik, hogy az emberi agy arra szelektálódott, hogy a normálistól eltérő, vészjelzésekkel foglalkozzék elsősorban; akinek az agya nem a csúcs/vég szabály szerint működött, az könnyebben vált a vadállatok prédájává, a tűz martalékává vagy egyéb természeti csapások áldozatává. Az efféle torzítás léte felveti a kérdést, hogy a közösség boldogulása szempontjából mire koncentráljunk? Az olyan intézkedésekre, amelyek közvetlenül jó érzéssel töltik el az embereket, vagy az számít inkább, hogy mit tárolnak az emberek az emlékeikben egy adott intézkedés kapcsán? Ezek nem elhanyagolható kérdések, a pontos vizsgálatuk még sok kutatómunkát igényel.

5. Filozófiai megközelítések

Ezek voltak az empirikus boldogságkutatásban alkalmazott legfontosabb boldogságkonceptiók. Ha azonban mindezt egy tágabb perspektívából, filozófiai síkról szemléljük, akkor azt mondhatjuk, hogy a boldogságnak ez csupán egy szelete. Az embereket és a filozófusokat már évezredek óta foglalkoztatja az a kérdés, hogy milyen a jó élet. Az ember legfőbb célját a legtöbb filozófus a boldogságban jelölte meg, a kérdés csak az, hogy mit értettek a boldogság fogalma alatt.

Alapjában véve három boldogságfelfogást különböztethetünk meg (Haybron, 2000): a pszichológiai, a prudens és a perfekcionista boldogságot (psychological, prudential, perfectionist happiness). Ha a boldogságot egy pszichológiai állapotnak tekintjük, ha azt mondjuk, hogy az ember akkor boldog, ha jól érzi magát a bőrében, akkor a pszichológiai boldogságról beszélünk. A pszichológiai boldogságot ötféleképpen értelmezhetjük. Mondhatjuk azt, hogy akkor vagyunk boldogok, ha az életünkkel, mint egészszel elégedettek vagyunk, ez az étellel való elégedettség szemlélete. A második felfogást nevezhetjük

hedonisztikusnak is, mert e szerint az egyén boldogságát az őt ért kellemes és kellemetlen élmények egyenlege határozza meg. Ez a nézet tehát azt hangsúlyozza, hogy milyen események érik az egyént. Ezzel szemben a harmadik megközelítés az ember érzelmi állapotát helyezi a középpontba. Így nem csak a különféle események átélésére való hajlandóság, hanem a különböző érzelmekre vonatkozó egyéni diszpozíciók is számítanak. Előtérbe kerül az ember belső világa is, hiszen nemcsak a külső eseményektől remélhetjük a boldogságot. A negyedik álláspont szerint boldogságunk attól függ, hogy vágyainkat milyen mértékben érezzük beteljesültnek. Ez azt tükrözi, hogy elvárásaink milyen jelentős mértékben határozhatják meg jóllétünket. Igényeink alacsony szintre szorításával talán jobban érezhetjük magunkat, a túl nagy vágyak pedig beárnyékolhatják életünk egyéb örömeit. A pszichológiai boldogság ötödik lehetséges értelmezése maga a szubjektív jóllét koncepciója, amely az első kettő, tehát az étellel való elégedettség és a hedonisztikus felfogás keverékeként fogható fel.

Ha az életet magasztosabban fogjuk fel, akkor a pszichológiai boldogság koncepcióját nem feltétlenül tartjuk kielégítőnek. A prudens boldogság értelmében hiába érzi valaki jól magát – vagyis a pszichológiai boldogság koncepciója szerint boldog – ha egyébként nem úgy él, hogy az személyisége kiteljesedéséhez, vagy azt is mondhatnánk, hogy hosszú távú jóllétéhez járulna hozzá, akkor ez a prudens felfogás szerint nem lehet boldogság. Ha például valaki mesterségesen, narkotikumokkal ér el pszichológiai boldogságot, az vélhetőleg éppenséggel személyisége torzulásához vezethet. Vagy képzeljünk el egy asszonyt, aki nem tud arról, hogy férje megcsalja, ezért úgy élnek, mintha minden rendben volna. Hiába érzi magát boldognak, a prudens boldogság felfogás értelmében ez nem tekinthető valódi boldogságnak. Pszichológiai boldogsága nagy valószínűséggel hanyatlana, ha megtudná az igazságot, ami viszont elengedhetetlen feltétele annak, hogy prudens boldogsága javuljon. E felfogás szerint tehát semmi nem tekinthető üdvösnek, ami csak látszólag vagy mesterségesen, illuzórikusan kelt boldogságérzetet az emberben.

A prudens boldogság szempontjából az számít pozitívnak, ami az adott egyén személyiségének kibontakozását segíti elő. Ami azonban az egyik ember fejlődésének használ, az lehet, hogy másokra nézve egyenesen káros. Ha valakinek szadista hajlamai vannak, akkor ennek kiélése által pszichológiai boldogságot érhet el, még prudens boldogságot is, mivel hajlamai kiélése nélkül nem teljesebben ki a személyisége. Ez az állapot azonban nem tekinthető minden szempontból jónak – például azok szempontjából, akik ettől szenvednek – ezért nem elégíti ki a perfekcionista boldogság kritériumát. Vagy ha valakit olyan tehetséggel áldott meg a sors, hogy kiváló katona lehet belőle, akkor ő igazándiból, csak a háborúban tudná kiteljesíteni személyiségét, ami viszont más szempontból aggályos –

csak hogy még egy példát lássunk olyan prudens boldogságra, amely nem jár együtt perfekcionista boldogsággal, amely tehát olyan életet jelenet, amely minden szempontból jónak tekinthető.

6. Konklúzió

A fentiekben azt kívántam érzékeltetni, a teljesség igénye nélkül, hogy a boldogság fogalma még korántsem letisztult sem a filozófiai, sem a közgazdasági, illetve az empirikus kutatásokkal foglalkozó szakirodalomban. Különös fontossággal jelentkezik mindez a gazdaságpolitika kapcsán. Nem mindegy, hogy melyik boldogságértelmezés szerint óhajtják a döntéshozók életünket jobbra tenni. Rövid távon vagy hosszú távon, csak kíméletesen vagy akár szenvedések által is, csak a boldogságérzetre szorítkozzanak ezek az intézkedések vagy a magasabb megfontolásokból is üdvös élet megteremtésére?

Bízást állíthatjuk, hogy amíg az ember nem kerekedik felül biológiai korlátain, addig a pszichológiai boldogság, illetve annak keresése fontos szerepet fog életében betölteni. Evolúciós értelemben ugyanis a boldogság- illetve fájdalomérzet szelekciós előnnyel jár, hiszen az ön- és a fajfenntartást szolgáló szükségletek kielégítése boldogságérzéssel jár, ami az adott cselekedet későbbi megismétlésének óhaját vonja maga után. A fájdalomérzet pedig az adott tevékenységtől való tartózkodásra bírja az egyént. A közösség kultúráján múlik, hogy mennyire segíti elő az egyén magasabb szintű boldogulását – személyiségének kiteljesedését is.

Irodalomjegyzék

- Arisztotelész: Nikomakhoszi Etika (fordította: Szabó Miklós) (1997); Európa kiadó, Budapest.
- Clow, A., Lambert, S., Evans, P., Hucklebridge, F. and Higuchi, K. (2003): „An investigation into asymmetrical cortical regulation of salivary S-IgA in conscious man using transcranial magnetic stimulation, „International Journal of Psychophysiology, 47, 57-64.
- Dawkins, R. (1986): Az önző gén. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Diener, E. és Suh, E. (1999): „National differences in subjective well-being,“ in Kahneman et al. (1999)

- Diener, E. Suh, E., Oishi, S. (1997): Recent Findings on Subjective Well-Being. *Indian Journal of clinical Psychology* Mar; 24(1): 25-41.
- Ellwood, D. és Jencks, C. (2004): The spread of single-parent families in the United States since 1960. In Moynihan, D., Reinwater, L., and Smeeding, T. (eds). *Public policy and the future of the family*, New York: Russel Sage Foundation.
- Hamilton, W.D. (1964): The Genetical Evolution of Social Behavior, I. *Journal of Theoretical Biology*, v. 7.
- Frey, B. (2005): Happiness Research in Economics. CES Internet Lecture. Nov. 15, 16, and 17, 2005, 6:00-8:00 p.m.
- Harter, J.K. (2000): The linkage of employee perception to outcomes in a retail environment: Cause and effect? *The Gallup Research Journal*, 3(1), 25–38.
- Haybron, D. M. (2000): Two Philosophical problems in the Study of happiness. *Journal of Happiness Studies*, Volume 1, Number 2, 2000, pp. 207-225.
- Hirshleifer, J. (1985): The Expanding Domain of Economics. *The American Economic Review*, Vol. 75. No. 6. December. 53-68.
- Kahneman, D., Krueger, A., Schkade, D., Schwarz, N. and Stone, A. (2004): „A survey method for characterizing daily life experience: The day reconstruction method (DRM)”, *Science*, forthcoming.
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979): Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica*, Vol. 47. No. 2. 263–292. o.
- Kahneman, D., Wakker, P. P., Sarin, R. (1997): Back to Bentham? Explorations of experienced utility. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. CXII. No. 2. 375–406.
- Kopp Mária, Kovács Mónika Erika (szerk.) (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó
- Layard, R. (2005): *Happiness: Lessons from a new science*. New York: Penguin.
- Lisanby, S. (2003): „Focal brain stimulation with repetitive transcranial magnetic stimulation (rTMS): Implications for the neural circuitry of depression”, *Psychological Medicine*. 33, 7-13.
- Marks, G.N., Fleming, N. (1999): Influences and consequences of well-being among Australian young people: 1980–1995. *Social Indicators Research*, 46, 301–323.
- Marshall, A. (1890): *Principles of Economics*. London. McMillan
- Maslow, A. (1991): *Elmélet az emberi motivációról*. Megjelent: Pléh Csaba–Oláh Attila (szerk.): *Szöveggyűjtemény az általános és személyiségpszichológiához*. Tankönyvkiadó, Budapest, 347– 354. o.

- Pareto V. (1904): *Manuel d'économie politique*. Paris: Giard and Brière
- Pigou, A. C. (1932): *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.
- Popenoe, D. (1996): *Life without father*. MA: Harvard University Press.
- Putnam RD (2000): *Bowling Alone*, Simon&Schuster, New York
- Robbins, L. (1962): *The Nature and Significance of Economic Science*. London: Macmilan
- Samuelson, P. A. (1938): A Note on the Pure Theory of Consumer's Behavior. *Economica*, 5(17):61-71
- Schopenhauer, A. (2002): *A világ mint akarat és képzet*. Budapest, Osiris Kiadó
- Smith, A. (1759): *The Theory of Moral Sentiments*, 1976 edition, edited by D. Raphael and A. Macfie, Oxford: Oxford University Press.
- (1959): *A nemzetek gazdagsága*. Akadémiai Kiadó Budapest
- Smith, D. (1995): Youth crime and conduct disorders: Trends, patterns and causal explanations. In Rutter, M. and Smith, D.J. (eds) (1995): *Psychosocial disorders in Young people: Time trends and their causes*. Chichester, UK: John Wiley
- Takács Dávid (2005): A pénz (nem) boldogít (?) *Közgazdasági Szemle*, 52. Évf. 2005. 9. Sz. 683-697. o.
- Van Praag, B. and Frijters, P. (1999): „The measurement of welfare and well-being: The Leyden approach”, in Kahneman et al. (1999)
- Van Praag, B.M.S: The relativity of the welfare concept. In: Nussbaum, M.C. – Sen, A.K. (szerk.) (1993). : *The quality of life*. Oxford: Clarendon
- Veenhoven, R. (1988): The utility of Happiness. *Social Indicators Research*, 1988, vol. 20, pp 333-354
- World Value Survey (2005): Subjective well-being rankings of 82 societies. Retrieved May 15, 2006 from http://www.worldvaluessurvey.org/Upload/5_wellbeingrankings.doc